

Voorbeelden historisch waterbeheer in Fryslân in voormalig graafschap Oostergo en voormalig Leeuwarderadeel

(Stiensers 2022 nrs. 25, 26 en 27)

Deze bijdrage is verzorgd door Stichting Monumentenzorg Leeuwarderadeel

Wie anno 2022 op de kaart van Fryslân naar voormalig Leeuwarderadeel zoekt kan maar één conclusie trekken dit was altijd een gemeente op land. Zoals in veel gevallen is het hier ook zo, schijn bedriegt. Als we van dit gebied namelijk de klok konden terug draaien met pakweg 1500 jaar komen we tot de ontdekking dat het er hier ooit heel anders uitzag. Leeuwarderadeel lag toen aan zee. Het is wel duidelijk dat we het in deze bijdrage gaan hebben over wat ze noemen landschapsontwikkeling en in bijzonder waterbeheer. Hierbij focussen we ons op het oude Graafschap Oostergo waar voormalig Leeuwarderadeel destijds onder viel.

Afbeelding Zegel Graafschap Oostergo van 1361 (toepassing, bevestiging besluit)

(bron: "De Leppa", rechtshistorisch waterstaatskundige bijdrage, M.P. van Buijtenen, 1944

Het gebied van wat nu Fryslân heet bestond rond 500 uit drie gedeelten, Westergo, Oostergo en Zevenwouden. Westergo was een eiland waarin vestigingen waren waaruit later onder andere de steden Bolsward, Franeker en Harlingen ontstonden. Westergo was een voor die tijd druk bevolkt gebied. Men stelde dit vast aan de hand van de vele terpen die men aldaar aantrof. Aan de oostzijde van Westergo respectievelijk westzijde van Oostergo lag een zee-inham, die men Boarne of Bordine en later Middelsee noemde.

Afbeelding Bordine of Middelsee A.D. 1000 met westelijk 'Westergo' en oostelijk 'Oostergo'

Deze Middelzee-inham omvatte de voormalige gemeente Het Bildt en liep tussen Marsum en Leeuwarden met een breedte van circa 5 km diep Fryslân in tot wel tussen Bolsward en Sneek. De rivier 'De Marne' verbond op zijn beurt de Middelzee in westelijke richting, tussen latere Harlingen en dorpje Zurich met de rivier 'Het Vlie'. De rivier Het Vlie, Zuiderzee en Waddenzee bestonden toen nog niet, mondde vervolgens tussen latere eilanden Terschelling en Vlieland uit in de Noordzee. Overtollig water van veel riviertjes stroomden toen af op de Middelzee. De belangrijkste stroom daarin was de Boorne die loopt vanaf het latere gebied rond Bakkeveen, welk gedeelte men thans Koningsdiep noemt, via Oldeboorn naar Akkrum. Aan Oostzijde van de Middelzee lag Oostergo. In Oostergo lagen de latere steden Dokkum en Leeuwarden maar ook terpdorpen zoals, Jelsum, Stiens, Holwerd, Ternaard of Anjum. Ten zuiden van Westergo en Oostergo lag Zevenwouden. Een ontoegankelijk ruig gebied met veen maar ook met zandgronden in het zuiden en zuidoosten (thans West – en Ooststellingwerf). Dit soort gebieden duidde men toen aan als 'onland' want men kon er destijds behalve turfwinning niet veel mee. Rond 500 waren er in Fryslân nog geen dijken, maar woonde men op terpen. Terpen waren door mensen opgeworpen verhogingen in het landschap zodat bewoners bij hogere zeewaterstanden, zoals bij springvloed, droog konden wonen. Eigenlijk had de zee in die tijd nagenoeg vrij spel. Het was geen uitzondering dat toen een derde van Fryslân onder water stond.

Oostergo omvatte een complex van kwelderwallen ontstaan ten gevolge van zee en wind. De hoogtes van deze kwelderwallen varieerden tussen 1 – 2 m + NAP. Op deze wallen, die vooral bestonden uit zandachtige klei (zavel) en welke ruwweg zuidwest / noordoost waren georiënteerd, vestigden zich de eerste bewoners. Door de eeuwen groeide de bevolking van Fryslân en dus ook in Oostergo. Daarmee groeide de behoefte aan agrarische producten zodat meer land nodig was. Eerst won men meer land door dichtbij zijnde terpen met elkaar te verbinden met dijken waardoor de zee de zee minder vaak over het land stroomde. Later ging men er toe over om grotere gebieden in één stuk te bedijken. Volgens mondelinge bronnen werd het noordelijk deel van Oostergo dat direct aan zee grensde, te weten vanaf globaal Leeuwarden, Jelsum, Stiens, Hallum, Ferwerd, Holwerd, Ternaard tot Anjum, in midden middeleeuwen A.D. 800 - 900 bedijkt in één grote aansluitende actie. Qua hoogte moeten we ons dit type dijk voorstellen als de huidige Stienzer Hegedyk.

In oostelijk en zuidoostelijk deel van vorige gemeente Leeuwarderadeel, 'Het Âldlân', zette de zee door de eeuwen heen kleinere kleideeltjes af (oftewel zwaardere kleigronden). Dit in tegenstelling tot de zanderige deeltjes die immers sneller zinken en daardoor eerder worden afgezet.

Na droogvallen stuwden zeewinden deze zandige afzetting daarna op tot genoemde (stuw)wallen. In gebieden als 'Het Aldlân' met zwaardere kleigrond treft men, omdat deze grondsoort minder geschikt is voor akkerbouw, daarom vooral veeboeren aan

Afwatering van overtollig hemelwater van oostelijk Leeuwarderadeel gebeurde in die tijd via het riviertje de Ee (de latere Dokkumer Ee). De oorspronkelijke Ee stroomde in zuidelijk richting alwaar het 'in' de latere stad Leeuwarden uitmondde in de Bordine of Middelzee. Het is grappig om op te merken dat sommige straatnamen in Leeuwarden, waaronder 'De Eewal' of 'Het Nauw' nog steeds herinneren aan deze uitmonding.

Na A.D. 1000 veranderde de situatie echter geleidelijk qua waterbeheer in het gebied wat nu Fryslân heet. Deze verandering is vooral te wijten aan volgende twee zaken, ten eerste de menselijke ingrepen door aanleg van dijken maar ten tweede de gevolgen van grote overstromingen die plaats vonden in die periode. De bedijking leidde er toe dat de zee niet meer kwam waar het eerst wel kwam waardoor er minder water in die gebieden stroomde.

De tweede oorzaak waardoor de invloed van de zee verminderde zijn 'vloeden' of grote overstromingen in die tijd. Alhoewel 'vloeden' voor de korte termijn veel overlast veroorzaakten verminderde per saldo de invloed van de zee door de vloeden te weeg gebrachte wijzigingen in het landschap. Door de eeuwen is Fryslân door vele stormen getroffen met verschrikkelijk overstromingen ten gevolge en die veel slachtoffers maakten onder mens en dier. Bekende stormen zijn van die tijd A.D. 1100-1300, Sint Julianavloed (1164), Allerheiligenvloed (1170), Sint-Nicolaasvloed (1196), Sint-Marcellusvloed (1219) en vier stormen (1248) zonder naam vlak achtereen

in 1248. Deze overstromingen waren zo heftig dat hierdoor zowel de Zuiderzee als de latere Waddenzee ontstonden. Een klooster dat ooit stond op toen nog bewoond eiland Griend werd in 1196 volledig verzvolgen door de Sint-Nicolaasvloed. De gewijzigde situatie, door het ontstaan van grote waterpartijen als Zuiderzee en Waddenzee, brachten veranderingen teweeg in de getijdestroom voor de kust van Noord Nederland. Doordat daarna beperktere hoeveelheden zeewater pal langs de Friese kust stroomde verminderde de invloed van zee ook op binnenwater. Genoemde veranderingen hadden als effect dat geleidelijk veel oorspronkelijke waterpartijen dichtslibden. Het werd voor de scheepvaart vanaf dan moeilijker gebruik te maken van veel watergangen. Voor die tijd was dat problematisch omdat veel vervoer van goederen, althans het zwaardere transport, plaatsvond via scheepvaart.

Het dichtslibben had ook zijn weerslag op de Middellzee. De Middellzee werd A.D. 1000- 1100 steeds ondieper tot men er A.D. 1150 -1300 er toe overging deze zee-inham stap voor stap in te polderen. De laatste inpoldering van de Middellzee, de breed uitwaaierende uitmonding (estuarium) wat later de gemeente Het Bildt werd, vond plaats begin 16^e eeuw. Wat overbleef was een brede vaart 'De Zwette' welke nog steeds stroomt tussen Leeuwarden naar Sneek.

De inpoldering van de Middellzee en aanvullend veranderingen qua bedijking van terpengebieden had voor Fryslân, maar in bijzonder voor Oostergo verstrekkende onvoorziene gevolgen. Zo kon Zuidelijke Oostergo steeds moeizamer haar water kwijt via de nieuwe 'Middelzeepolders'. De rivier de Boorne trad mede daardoor steeds vaker buiten haar oevers. Men loste uiteindelijk dit probleem van de Boorne wel op maar toen waren we wel ruim 150 jaar verder. De oplossing bestond uit bedijking van de Boorne door aanleg van de zogenaamde 'Leppe-dijk'. De totstandkoming van de Leppedijk, afgerond eind 15^e eeuw, kon worden gerealiseerd door evenredige financiering van de grietenijen van geheel Oostergo. Ten behoeve van realisatie van de Leppedijk richtte men een specifiek bestuursorgaan op genaamd "De Leppa". (bron: "De Leppa", rechtshistorisch waterstaatskundige bijdrage, M.P. van Buijtenen, 1944). Dit bestuursorgaan kan min of meer worden gezien als een vroege voorloper van de latere waterschappen. De Leppedijk begeleidde als het ware de Boorne aan één dan wel twee zijden vanaf Bakkeveen tot ver in de Middelzeepolders ten westen van Akkrum. De dijk behoedde nadien aanwonenden voor de steeds terugkerende overstromingen Behalve problemen bij de Boorne kreeg ook de stad Leeuwarden te kampen met slechte afwatering door inpoldering van de Middellzee door overtollig hemelwater van riviertjes als de Potmarge, Het Vliet en de Ee. De zuidelijke waterafvoer richting stad verliep hierdoor moeizaam. Pas eind 15^e eeuw (1485) loste men dit probleem op door riviertje de Ee te verbinden met een uitloper van het Dokkumer Grootdiep. Hierdoor ontstond waterafvoer richting Dokkum in noord oostelijke in plaats van de daarvoor gebruikelijke zuidelijke richting. Vanaf het gehucht Tergracht, gehucht vier km zuidelijk van Birdaard, groef men over circa tien km lengte een nieuwe watergang tot aan het Dokkumer Grootdiep, dat destijds voorbij Dokkum stroomde tot circa twee km zuidelijk van Raard. Deze nieuwe vaart, vanaf dan "Dokkumer Ee", verbond men via een sluis (zijl) op het Dokkumer Grootdiep. Dit Grootdiep was toen nog rechtstreeks verbonden met de zee. Het Grootdiep stroomde zoals gezegd in noordoostelijke richting via Dokkum om uiteindelijk uit te monden in de toenmalige Lauwerszee. De Dokkumer Ee was niet de enige rivier die afwaterde op het Grootdiep. Dit waren onder andere De Paesens, Rinsumageestvaart, Holwerdervaart, en Ferwerdervaart. Het destijds nabijgelegen Klooster Klaarkamp was nog nauw betrokken bij aanleg van verschillende afwateringssluizen ofwel zijlen. Daarna bleef dit Dokkumer Grootdiep voortdurend voor Oostergo een bron van zorg omdat deze voor mogelijke doorbraken diende te worden beschermd door zeedijken. Pas begin 18^e eeuw in 1729 maakte men, door bouw van de grote sluis bij Dokkumer Nieuwe Zijlen, een eind aan deze onzekerheid door de zee niet meer toe te staan zover in land te stromen. Deze sluis maakte in dit gebied voorlopig een einde aan de overheersende invloed van de zee.